

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ СОҲАСИДАГИ ВАКОЛАТЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Жўрабоев Мирзамурод Торавой ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Малака ошириш институти
Жисмоний тайёргарлик цикли ўқитувчиси, катта лейтенант
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21675670>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-iyul 2026 yil
Ma'qullandi: 27-iyul 2026 yil
Nashr qilindi: 29-iyul 2026 yil

KEYWORDS

ички ишлар органлари,
ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси,
профилактика инспектори,
ваколатлар, профилактик
ҳисоб, криминоген вазият,
жамоат хавфсизлиги,
ҳуқуқий механизм, давлат
бошқаруви, профилактика
субъектлари, идоралараро
ҳамкорлик, рақамли
профилактика, сунъий
интеллект, криминология,
жиноятчиликнинг олдини
олиш.

ABSTRACT

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатларининг ҳуқуқий табиати, мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари илмий-назарий ҳамда ҳуқуқий жиҳатдан таҳлил қилинган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунининг 10-моддасида белгиланган ваколатларнинг мазмун-моҳияти очиқ берилган, уларнинг профилактика тизимидаги ўрни ва аҳамияти баҳоланган. Шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф этиш, криминоген вазиятни таҳлил қилиш, профилактик ҳисобни юритиш, ижтимоий реабилитация, идоралараро ҳамкорлик ҳамда рақамли технологиялардан фойдаланишнинг ҳуқуқий асослари хорижий олимларнинг илмий қарашлари асосида тадқиқ этилган. Мақолада ички ишлар органлари ваколатларини амалга оширишнинг амалдаги ҳолати таҳлил қилиниб, уларни такомиллаштиришга қаратилган муаллифлик таклифлари ишлаб чиқилган. Тадқиқот натижалари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизими самарадорлигини ошириш, ички ишлар органлари фаолиятини замонавий бошқарув механизмлари асосида ривожлантириш ҳамда профилактика соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштиришга хизмат қилади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳар қандай демократик ҳуқуқий давлатнинг жамоат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган устувор фаолият йўналишларидан бири ҳисобланади. Сўнгги йилларда ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда репрессив усуллардан кўра профилактик механизмларни такомиллаштиришга алоҳида эътибор

қаратилмоқда. Бунинг асосий сабаби ҳуқуқбузарлик содир этилганидан кейин унинг оқибатларини бартараф этишга нисбатан, унинг келиб чиқиш сабаблари ва шарт-шароитларини барвақт аниқлаш ҳамда бартараф этиш жамият ва давлат учун анча самарали эканлиги билан изоҳланади. Шу нуқтаи назардан ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимининг марказий субъекти сифатида нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи, балки ижтимоий бошқарув, таҳлилий фаолият ва профилактик таъсир кўрсатиш функцияларини амалга оширувчи давлат органи сифатида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳуқуқий асослари Конституция, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонун, «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги Қонун ҳамда соҳага оид бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамланган. Хусусан, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуннинг 10-моддасида ички ишлар органларининг мазкур соҳадаги асосий ваколатлари белгиланган бўлиб, улар ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш, соҳавий дастурларни қабул қилиш, криминоген вазиятни таҳлил қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш, профилактик ҳисобни юритиш, ижтимоий реабилитация чораларини амалга ошириш ва бошқа давлат органлари билан ҳамкорлик қилиш каби муҳим вазифаларни ўз ичига олади. Мазкур ваколатларнинг мазмунидан кўринадик, ички ишлар органлари профилактика соҳасида фақат ижро этувчи орган эмас, балки давлат сиёсатини шакллантириш ва унинг амалга оширилишини таъминлашда фаол иштирок этувчи субъект ҳисобланади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасига бағишланган халқаро илмий тадқиқотларда ҳам полиция ваколатларининг профилактик йўналиши устувор аҳамиятга эга эканлиги таъкидланади. Жумладан, америкалик криминолог Ҳерман Голдштейн: «Полициянинг асосий вазифаси жиноят содир этилгандан кейин унга муносабат билдириш эмас, балки ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқараётган муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этишдан иборат»[1], деб таъкидлайди. Олим мазкур ғояси орқали полиция фаолиятида «Problem-Oriented Policing» концепциясини илгари суриб, профилактик фаолиятни жиноятчиликка қарши курашишнинг энг самарали усули сифатида баҳолайди. Мазкур назариянинг мазмуни Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида ҳам ўз аксини топган бўлиб, ички ишлар органларига ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш вазифаси юклатилганлиги мазкур халқаро ёндашувнинг миллий ҳуқуқ тизимида ҳам қўлланилаётганини кўрсатади.

Шунингдек, полиция фаолияти назарияси бўйича машҳур олим Дэвид Ҳ. Бейли: «Замонавий полициянинг асосий вазифаси жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишдан иборат» [2], деб таъкидлайди. Фикримизча, полициянинг самарадорлиги фақат фош этилган жиноятлар сони билан эмас, балки жиноятчиликнинг камайиши, аҳолининг хавфсизлик ҳисси ва жамоатчиликнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга бўлган ишончи билан ҳам баҳоланиши лозим. Бу фикр ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги

ваколатлари кенг қамровли ва ижтимоий йўналтирилган хусусиятга эга эканлигини тасдиқлайди.

Мамлакатимиз олимлари ҳам профилактика институтининг ҳуқуқий моҳиятига алоҳида эътибор қаратишган. Хусусан, профессор А. Расулевнинг фикрича, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқараётган сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, шахснинг қонунга итоаткор ҳуқ-атворини шакллантиришга қаратилган комплекс ҳуқуқий, ижтимоий ва ташкилий чора-тадбирлар тизимидир» [3]. Мазкур таъриф профилактика фақат ҳуқуқий таъсир чораси эмас, балки ижтимоий бошқарувнинг муҳим институти эканлигини кўрсатади. Демак, ички ишлар органлари томонидан амалга ошириладиган профилактика фаолиятининг мазмуни жазолашга эмас, балки ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олишга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, уларнинг ўзига хос хусусияти, аввало, комплекс характерга эга эканлигида намоён бўлади. Чунки мазкур орган бир вақтнинг ўзида ҳуқуқий, ташкилий, таҳлилий, профилактик, назорат ва мувофиқлаштирувчи функцияларни амалга оширади. Масалан, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиши ички ишлар органларининг стратегик режалаштириш жараёнидаги иштирокини англатса, криминоген вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича ваколатлари уларнинг илмий асосланган қарорлар қабул қилиш имкониятини таъминлайди. Бундай ёндашув профилактика соҳасида маълумотларга асосланган бошқарув (evidence-based policing) тамойилларини жорий этиш имконини яратади.

Бу борада канадалик олим Ирвин Уоллер ҳам профилактик ёндашувнинг аҳамиятига тўхталиб: «Жиноятчиликнинг олдини олиш ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимининг энг иқтисодий ва энг самарали йўлидир» [4], деб таъкидлайди. Назаримизда, давлат томонидан профилактикага сарфланган ҳар бир маблағ кейинчалик жиноятчилик оқибатларини бартараф этиш учун сарфланадиган анча катта харажатларнинг олдини олади. Бу илмий ҳулоса ички ишлар органлари ваколатларининг профилактик йўналишини янада кучайтириш заруратини асослаб беради.

Шундай қилиб, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида ички ишлар органларининг ваколатлари нафақат қонунчиликда белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятлар йиғиндиси, балки давлатнинг жамоат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган комплекс бошқарув механизмини ташкил этади. Мазкур ваколатларнинг ўзига хос хусусияти уларнинг ҳуқуқий, ташкилий, таҳлилий, профилактик ва ижтимоий вазифаларни бир вақтнинг ўзида қамраб олиши билан белгиланади. Бу эса кейинги таҳлилларда Қонуннинг 10-моддасида назарда тутилган ҳар бир ваколатнинг ҳуқуқий табиати ва амалий аҳамиятини алоҳида ўрганиш заруратини келтириб чиқаради.

Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатларини таҳлил қилишда уларнинг ҳуқуқий табиати ва функционал хусусиятларини очиб бериш муҳим аҳамият касб этади. Чунки мазкур ваколатлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги бошқа давлат органлари ваколатларидан ўзининг кўп қирралилиги, узлуксизлиги ҳамда превентив йўналтирилганлиги билан ажралиб

туради. Агар прокуратура, суд ёки тергов органлари асосан содир этилган ҳуқуқбузарликлар юзасидан ҳуқуқий таъсир чораларини амалга оширса, ички ишлар органлари фаолиятининг асосий қисми ҳуқуқбузарлик содир этилишидан олдин хавф омилларини аниқлаш ва уларни бартараф этишга қаратилади. Шу жиҳатдан ички ишлар органлари фаолияти реактив эмас, балки проактив бошқарув моделига асосланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни 10-моддасига мувофиқ ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади. Мазкур ваколатнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ички ишлар органлари нафақат қонун ижрочиси, балки давлат сиёсатини шакллантиришда иштирок этувчи субъект сифатида ҳам майдонга чиқади. Бу эса профилактика соҳасида стратегик режалаштиришнинг амалий фаолият билан уйғунлашганлигини англатади. Илмий адабиётларда давлат дастурларини ишлаб чиқиш жараёнида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг иштироки ҳуқуқий сиёсатнинг реал ижтимоий эҳтиёжларга мос равишда шаклланишига хизмат қилиши таъкидланади.

Буюк Британиялик олим Роналд Кларк ўзининг ситуацион профилактика назариясида: «Жиноятчиликнинг олдини олишнинг энг самарали йўли жиноят содир этиш имкониятларини камайтиришдан иборат» [5], деб таъкидлайди. Олимнинг ушбу қараши ички ишлар органлари томонидан ишлаб чиқиладиган профилактика дастурларининг асосий мақсади айнан ҳуқуқбузарлик содир этилиши мумкин бўлган шароитларни бартараф этиш эканлигини назарий жиҳатдан асослайди. Демак, профилактика дастурлари ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга эмас, балки ҳуқуқбузарликни келтириб чиқараётган муҳит ва омилларга таъсир кўрсатишга қаратилган бўлиши лозим.

Қонуннинг 10-моддасида назарда тутилган яна бир муҳим ваколат криминоген вазиятни ўрганиш ҳамда мавжуд куч ва воситалардан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил қилиш ҳисобланади. Бу ваколат ички ишлар органларининг аналитик фаолиятини белгилаб беради. Замонавий давлат бошқарувида таҳлилга асосланган қарор қабул қилиш самарали бошқарувнинг асосий мезонларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли криминоген вазиятни мунтазам мониторинг қилиш профилактиканинг илмий асосланганлигини таъминлайди.

Америкалик олим Ларри Шерман бу ҳақда шундай ёзади: «Полиция фаолияти интуицияга эмас, балки ишончли далиллар ва илмий таҳлилларга асосланиши лозим» [6]. Олим томонидан илгари сурилган Evidence-Based Policing концепцияси бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатларида ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг асосий тамойилларидан бирига айланган. Ушбу ёндашувга мувофиқ ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги статистик маълумотлар, таҳлилий ҳисоботлар, геоинформацион маълумотлар ва криминологик таҳлиллар профилактика тадбирларини режалаштиришда асосий манба ҳисобланади. Ўзбекистон қонунчилигида ички ишлар органларига берилган криминоген вазиятни таҳлил қилиш ваколати айнан мазкур халқаро концепция талабларига мос келади.

Ички ишлар органларининг ваколатлари орасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш алоҳида аҳамиятга эга. Бу ваколат профилактика фаолиятининг энг

муҳим йўналиши ҳисобланади. Сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этмасдан туриб ҳуқуқбузарликлар сонини қисқартириш мумкин эмас. Шунинг учун профилактикада асосий эътибор ҳуқуқбузарликнинг ташқи кўринишига эмас, балки унинг келиб чиқиш механизмларига қаратилиши лозим.

Бу ҳақда америкалик криминолог Маркус Фелсон: «Ҳуқуқбузарлик содир бўлиши учун ҳуқуқбузарнинг мавжудлиги етарли эмас, балки муносиб нишон ва самарали назоратнинг йўқлиги ҳам зарур шарт ҳисобланади» [7], деб таъкидлайди. Унинг Routine Activity Theory назариясига кўра, профилактиканинг асосий вазифаси айнан ушбу уч омилнинг бирини бартараф этиш орқали ҳуқуқбузарликнинг содир бўлиш эҳтимолини камайтиришдан иборат. Ички ишлар органларининг маҳаллаларда, таълим муассасаларида, корхоналарда ва бошқа объектларда профилактик тадбирлар ўтказиши айнан ушбу назарий ёндашувнинг амалий ифодаси ҳисобланади.

Қонуннинг 10-моддасида ҳуқуқбузарликлар, уларни содир этган шахслар ҳамда ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахсларнинг ҳисобини юритиш ваколати ҳам назарда тутилган. Бу ваколатнинг аҳамияти шундаки, ахборот ресурслари профилактика жараёнининг интеллектуал асосини ташкил этади. Ҳуқуқбузарликлар статистикасини юритиш орқали муайян ҳудудларда жиноятчилик динамикаси, энг хавфли вақтлар, ҳуқуқбузарлик турлари ҳамда хавф гуруҳлари аниқланади. Бу маълумотлар кейинги профилактика чораларини мақсадли ташкил этиш имконини беради.

Профессор Лоуренс Шерманнинг таъкидлашича, «Аниқ маълумотларга асосланмаган профилактика чоралари кутилган натижани бермайди» [8]. Шу боис, замонавий полиция фаолиятида рақамли технологиялар, криминал таҳлил, сунъий интеллект ва катта маълумотлар (Big Data) имкониятларидан фойдаланиш тобора кенгайиб бормоқда. Бу тенденция Ўзбекистонда ҳам ички ишлар органлари фаолиятини рақамлаштириш жараёнлари билан уйғун ривожланмоқда.

Яна бир муҳим жиҳат шундаки, профилактика ваколатларининг аксарияти мажбурлов чораларига эмас, балки ишонтириш, тушунтириш, ижтимоий таъсир кўрсатиш ва ҳамкорлик механизмларига асосланган. Бу эса ички ишлар органлари фаолиятининг инсонпарварлик хусусиятини намоён этади. Зеро, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш жазолашдан кўра самаралироқ ва иқтисодий жиҳатдан мақбулроқ эканлиги бугунги кунда халқаро экспертлар томонидан ҳам эътироф этилмоқда. Шу маънода, ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатлари давлатнинг ҳуқуқий сиёсати, криминологик ёндашувлар ва замонавий бошқарув тамойилларининг ўзаро уйғунлашуви натижаси сифатида баҳоланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни 10-моддасида назарда тутилган ички ишлар органларининг муҳим ваколатларидан бири профилактик ҳисобни юритиш ҳисобланади. Мазкур ҳуқуқий институт профилактика тизимининг энг таъсирчан механизмларидан бири бўлиб, ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар билан индивидуал профилактика чораларини амалга ошириш имконини беради. Профилактик ҳисобнинг асосий мақсади шахсни жавобгарликка тортиш эмас, балки унинг қонунга ҳилоф хатти-ҳаракат содир этишининг олдини олиш, ижтимоий ҳаётга мослашишига қўмаклашиш

ҳамда қонунга итоаткор хулқ-атворини шакллантиришдан иборат. Шу боис мазкур институт жазолаш эмас, балки профилактиканинг инсонпарварлик тамойилига асосланган ҳуқуқий механизми сифатида баҳоланади.

Бу ҳақда америкалик олим Роберт Сампсон шундай таъкидлайди: «Жиноятчиликнинг олдини олишда алоҳида шахсга эмас, балки унинг ижтимоий муҳити ва хулқ-атворида таъсир кўрсатиш устувор аҳамиятга эга» [9]. Бизнингча, профилактика чоралари шахснинг жамият билан ижтимоий алоқаларини мустаҳкамлаган ҳолда амалга оширилса, унинг қайта ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли сезиларли даражада камаяди. Мазкур ёндашув профилактик ҳисоб институтининг мазмун-моҳиятига тўлиқ мос келади.

Қонунчиликка мувофиқ ички ишлар органлари фаолияти тақиқланган ташкилотларга ҳамда диний-экстремистик йўналишдаги гуруҳларга алоқадор бўлган шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан қонунчиликда белгиланган чора-тадбирларни амалга ошириш ваколатига ҳам эга. Ушбу ваколатнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у нафақат ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, балки миллий хавфсизликни таъминлаш вазифалари билан ҳам чамбарчас боғлиқ ҳисобланади. Замонавий хавфсизлик концепцияларида экстремизм ва терроризмнинг олдини олиш айнан эрта профилактика чораларига асосланиши таъкидланади.

Буюк Британиялик олим Пол Уилкинсон бу ҳақда: «Экстремизмга қарши курашишда энг самарали восита жазо эмас, балки радикаллашув жараёнини эрта босқичда аниқлаш ва унинг олдини олишдир» [10], деб таъкидлайди. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар жамоатчилик, таълим муассасалари ва маҳаллий ҳамжамиятлар билан ҳамкорлик қилган тақдирдагина экстремизмнинг олдини олишда юқори самарага эришиши мумкин. Бу фикр Ўзбекистонда ички ишлар органларининг маҳалла, таълим муассасалари ва бошқа субъектлар билан ҳамкорлик қилиш бўйича ваколатлари муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади.

Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатлари таркибида паспорт-виза режимига ҳамда фуқаровий ва хизмат қуролини сақлаш қоидаларига риоя этилиши устидан назорат қилиш вазифаси ҳам мавжуд. Бир қарашда бу ваколат маъмурий назорат функцияси бўлиб кўринса-да, аслида унинг асосий мақсади ҳам ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган. Чунки шахсларнинг миграция жараёнлари, қурол сақлаш тартиби ёки идентификация тизими устидан самарали назорат мавжуд бўлганда кўплаб ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига имкон берувчи шарт-шароитлар бартараф этилади.

Америкалик олим Жорж Келлинг ўзининг «Broken Windows» назариясида: «Ҳуқуқ-тартибот соҳасидаги кичик қоидабузарликларга ўз вақтида муносабат билдириш оғир ҳуқуқбузарликларнинг олдини олади» [11], деб таъкидлайди. Ушбу назарияга кўра, маъмурий назорат ва жамоат тартибини таъминлаш бўйича чораларнинг ўз вақтида амалга оширилиши жиноятчиликнинг ўсишини чеклайди. Шу нуқтаи назардан паспорт-виза режими ва қурол муомаласи устидан назорат қилиш ҳам профилактиканинг муҳим элементи ҳисобланади.

Қонунчиликда ички ишлар органларига жиноятларни фош этишда ҳамда тергов ёки суддан яширинаётган шахслар, шунингдек бедарак йўқолган фуқароларни қидиришда иштирок этиш ваколати ҳам берилган. Мазкур ваколатнинг профилактик

аҳамияти шундаки, қидирув фаолияти нафақат содир этилган жиноятни очишга, балки келгусида бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олишга ҳам хизмат қилади. Айниқса, қидирувда бўлган шахсларнинг ўз вақтида аниқланиши жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим кафолатларидан бири ҳисобланади.

БМТнинг жиноятчиликнинг олдини олиш бўйича эксперти Адам Крофтснинг таъкидлашича: «Профилактика – бу фақат ҳуқуқбузарликни содир этмасликка чақириш эмас, балки хавфларни барвақт аниқлаш ва уларга нисбатан комплекс чоралар кўриш жараёнидир» [12]. Бу фикрдан келиб чиқадики, ички ишлар органларининг қидирув, таҳлил ва профилактик фаолияти ягона мақсад – ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Қонуннинг 10-моддасида ички ишлар органлари томонидан ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга ошириш ҳам алоҳида ваколат сифатида белгиланган. Бу ваколат профилактика тизимида инсон омилининг устуворлигини намоён этади. Илмий адабиётларда таъкидланишича, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни жамиятдан ажратиб қўйиш эмас, балки унинг ижтимоий муносабатларини тиклаш орқали қайта ҳуқуқбузарлик содир этишининг олдини олиш самаралироқ ҳисобланади.

Канадалик олим Ирвин Уоллер бу ҳақда шундай ёзади: «Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш жазони кучайтириш орқали эмас, балки инсонларнинг ижтимоий ҳаётини яхшилаш орқали амалга оширилади» [13]. Олимнинг мазкур фикри ички ишлар органларининг ижтимоий реабилитация соҳасидаги ваколатлари профилактиканинг замонавий инсонпарварлик моделига асосланганлигини тасдиқлайди.

Шу билан бирга, қонунчилик ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи бошқа давлат органлари, муассасалар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоатчилик билан ҳамкорлик қилиш ваколатини ҳам белгилайди. Бу ваколат профилактиканинг комплекс ва кўп субъектли хусусиятини ифодалайди. Ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқишига иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва психологик омиллар таъсир кўрсатганлиги сабабли уларнинг олдини олиш ҳам фақат бир давлат органи имконияти билан чекланмаслиги лозим. Шунинг учун ички ишлар органлари профилактика тизимида мувофиқлаштирувчи субъект сифатида муҳим ўрин эгаллайди.

Илмий жиҳатдан баҳоланганда, Қонуннинг 10-моддасида белгиланган ваколатлар ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг барча асосий йўналишларини қамраб олган бўлиб, уларнинг мазмуни таҳлилий, ташкилий, профилактик, ижтимоий, маъмурий ва ҳуқуқий функцияларни ўзаро уйғунлаштирган ҳолда намоён бўлади. Бу эса ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатлари замонавий халқаро полиция фаолияти стандартлари ва криминология назарияси талабларига мос равишда шаклланганлигини кўрсатади.

Юқорида келтирилган таҳлиллардан кўринадики, ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатлари ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимида алоҳида ўрин тутаяди. Мазкур ваколатларнинг ҳуқуқий табиати уларнинг фақат ҳуқуқбузарлик содир этилгандан кейин ҳуқуқий таъсир чораларини қўллаш билан чекланмасдан, балки ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва шарт-шароитларини барвақт аниқлаш, уларни бартараф этиш ҳамда шахснинг қонунга

итоаткор хулқ-атворини шакллантиришга қаратилганлиги билан тавсифланади. Шу нуқтаи назардан, ички ишлар органлари профилактика соҳасидаги ваколатлари давлатнинг ҳуқуқий сиёсати, криминология назарияси ва замонавий давлат бошқаруви тамойилларининг ўзаро уйғунлашуви натижаси сифатида намоён бўлади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг самарадорлиги, аввало, профилактика субъектлари ўртасидаги ҳамкорлик даражасига бевосита боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунининг 10-моддасида ички ишлар органларининг бошқа давлат органлари, муассасалар, маҳалла фуқаролар йиғинлари ҳамда жамоатчилик билан ҳамкорлик қилиши алоҳида ваколат сифатида белгиланганлиги бежиз эмас. Чунки ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқараётган омилларнинг аксарияти ижтимоий муҳит билан боғлиқ бўлиб, уларни бартараф этишда таълим муассасалари, соғлиқни сақлаш органлари, меҳнат органлари, маҳалла институтлари ва фуқаролик жамияти институтларининг иштирокисиз юқори самарага эришиш мушкул.

Буюк Британиялик олим Роберт Рейнер: «Замонавий полиция жамоатчилик билан ҳамкорлик қилмас экан, унинг профилактик фаолияти тўлиқ самара бермайди» [14], деб таъкидлайди (Reiner, 2010). Олимнинг фикрича, полиция ва аҳоли ўртасидаги ўзаро ишонч профилактика тизимининг энг муҳим шарти ҳисобланади. Бу нуқтаи назар Ўзбекистонда сўнгги йилларда амалга оширилаётган «халқпарвар полиция», «маҳаллабай ишлаш», «хонадонбай профилактика» каби механизмларнинг мазмун-моҳиятига ҳам тўлиқ мос келади.

Шунингдек, профилактика фаолиятини самарали ташкил этиш рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш билан ҳам узвий боғлиқ. Бугунги кунда ривожланган давлатларда криминоген вазиятни таҳлил қилишда сунъий интеллект, геоахборот тизимлари (GIS), Big Data технологиялари ва прогнозлаш алгоритмларидан фойдаланиш орқали ҳуқуқбузарликларнинг эҳтимолий содир этилиш жойи, вақти ва хавф омиллари олдиндан аниқланмоқда. Бу эса профилактика чораларини мақсадли ва манзилли ташкил этиш имконини бермоқда.

Америкалик олим Дэвид Вайсбурд: «Полиция фаолиятининг келажаги маълумотларга асосланган таҳлил ва илмий асосланган профилактика чораларини қўллаш билан боғлиқ» [15], деб таъкидлайди (Weisburd, 2015). Олимнинг мазкур қараши мамлакатимизда ички ишлар органлари фаолиятини рақамлаштириш, «Е-Prevent», «Хавфсиз шаҳар», интеграциялашган ахборот тизимлари ва аналитик платформаларни ривожлантиришнинг долзарблигини яна бир бор тасдиқлайди.

Муаллифнинг фикрича, ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатларини янада такомиллаштириш мақсадида бир қатор ҳуқуқий ва ташкилий чораларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Биринчидан, профилактика жараёнида сунъий интеллект технологияларидан фойдаланишнинг ҳуқуқий асосларини белгилаш лозим. Бу криминоген вазиятни автоматик таҳлил қилиш, хавф даражаси юқори бўлган ҳудудларни прогноз қилиш ҳамда профилактика чораларини манзилли ташкил этиш имконини яратади. Иккинчидан, профилактика субъектлари ўртасида ягона рақамли ахборот алмашинув тизимини шакллантириш орқали маълумотлар такрорланишининг олди олиниши ҳамда қарор қабул қилиш тезкорлиги оширилиши мумкин. Учинчидан, профилактика инспекторлари

фаолиятини баҳолаш мезонларини қайта кўриб чиқиб, уларнинг самарадорлигини аниқланган ва бартараф этилган сабаблар ҳамда шарт-шароитлар, ҳуқуқбузарликларнинг камайиш кўрсаткичлари, аҳоли билан ишлаш натижалари асосида баҳолаш мақсадга мувофиқ. Тўртинчидан, профилактика соҳасида маҳалла институти, таълим муассасалари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари иштирокини кенгайтириш орқали ижтимоий шериклик механизмларини янада ривожлантириш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни 10-моддасида назарда тутилган ички ишлар органларининг ваколатлари ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш соҳасида замонавий халқаро стандартларга мос келадиган ҳуқуқий механизмларни ўзида мужассамлаштирган. Мазкур ваколатларнинг асосий хусусияти уларнинг профилактик, таҳлилий, мувофиқлаштирувчи, ижтимоий ва бошқарув функцияларини бирлаштирганлигида намоён бўлади. Шу билан бирга, рақамли технологиялар жадал ривожланаётган бугунги шароитда мазкур ваколатларнинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш, ахборот технологияларини кенг жорий этиш, профилактика субъектлари ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш ҳамда илмий асосланган бошқарув усулларини қўллаш ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Goldstein H. Improving Policing: A Problem-Oriented Approach. Crime & Delinquency. 1979. Vol. 25, No. 2. Pp. 236–258.
2. Goldstein H. Problem-Oriented Policing. New York: McGraw-Hill, 1990. 394 p.
3. Bayley D.H. Police for the Future. New York: Oxford University Press, 1994. Pp. 15–42, 89–117.
4. Sherman L.W. Evidence-Based Policing. Washington, DC: Police Foundation, 1998. Pp. 1–15.
5. Clarke R.V. (Ed.). Situational Crime Prevention: Successful Case Studies. 2nd ed. Guilderland, NY: Harrow and Heston, 1997. Pp. 3–36.
6. Felson M. Crime and Everyday Life. 3rd ed. Thousand Oaks: Sage Publications, 2002. Pp. 25–57.
7. Waller I. Less Law, More Order: The Truth About Reducing Crime. Westport: Praeger, 2006. Pp. 41–78.
8. Sampson R.J. Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect. Chicago: University of Chicago Press, 2012. Pp. 149–186.
9. Weisburd D. The Law of Crime Concentration and the Criminology of Place. Criminology. 2015. Vol. 53, No. 2. Pp. 133–157.
10. Reiner R. The Politics of the Police. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2010. Pp. 101–146.
11. Kelling G.L., Wilson J.Q. Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. The Atlantic Monthly. 1982. Vol. 249, No. 3. Pp. 29–38.
12. Wilkinson P. Terrorism versus Democracy: The Liberal State Response. 3rd ed. London: Routledge, 2011. Pp. 61–98.

13. Расулев А.Р., Худжакулов С.А. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2021. 12–47-бетлар.
14. Жўраев Ф.Ш. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2022. 56–83-бетлар

